

САМООСВІТА СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

SELF-EDUCATION OF A MODERN TEACHER: THEORETICAL ASPECT

У статті висвітлено теоретичний аспект самоосвіти сучасного вчителя. Зазначено, що у зв'язку з розширенням сфери педагогічного впливу у суспільстві, актуалізацією соціальних інститутів держави, зростанням інтелектуального потенціалу суспільства до педагога висуваються вимоги, що відображають загальнолюдські моральні цінності. Без високої духовності, відкритості та гуманізму фахівець не може бути педагогом. Професійна педагогічна діяльність та мораль як сукупність принципів, норм і правил регулює поведінку та характер людей, відображає моральні погляди, почуття, переконання, формує моральний досвід людей. Соціальна функція вчителя проявляється у тому, щоб трансформувати вимоги суспільства до особистості учня, у вимоги цієї особистості до самої себе, збагатити ціле покоління соціально-культурним досвідом. Проблема самоосвіти вчителів завжди була цікавою для вчених-педагогів та вчителів-практиків як минулого так і сьогодення. Так, у вибраних творах Й. Песталоцці, В. Сухомлинського та К. Ушинського визначено суспільну значущість вчительської професії, розкрито головні якості, якими має володіти справжній учитель, окреслено деякі аспекти самоосвітньої діяльності вчителів. Визначено, що професійні цінності набуваються у процесі ретельної роботи з саморозвитку та самоосвіти, адже освіта – цей феномен, що сприяє самоствердженню особистості. Справжній учитель повинен проявляти ціннісне відношення до дитини, культури, творчості; виявляти гуманну педагогічну позицію; піклуватися про збереження духовного та фізичного здоров'я дітей; уміти створювати та постійно збагачувати культурно-інформаційне та предметно-розвивальне освітнє середовище: вміти працювати зі змістом навчання, надаючи йому особистісно-смыслову спрямованість; володіти різноманітними педагогічними технологіями; вміти надати їм особистісно-розвивальну спрямованість; піклуватися про розвиток та підтримку індивідуальності кожної дитини. Доведено, що основними завданнями самоосвіти сучасного вчителя є: розвиток творчого потенціалу особистості та професійної компетентності; активізація процесів самоосвіти, самовиховання та саморозвитку особистості; вдосконалення особистісних якостей.

Ключові слова: вчитель, самоосвіта, саморозвиток, самовиховання, професіограма, професійні якості.

The article highlights the theoretical aspect of self-education of a modern teacher. It is noted that in connection with the expansion of the sphere of pedagogical influence in society, the actualization of social institutions of the state, the growth of the intellectual potential of society, demands are placed on the teacher that reflect universal moral values. Without high spirituality, openness and humanism, a specialist cannot be a teacher. Professional pedagogical activity and morality as a set of principles, norms and rules regulate people's behavior and character, reflect moral views, feelings, beliefs, and shape people's moral experience. The social function of the teacher is manifested in transforming society's demands on the personality of the student into the demands of this personality on himself, enriching the whole generation with socio-cultural experience. The problem of self-education of teachers has always been interesting for teaching scientists and practicing teachers both in the past and in the present. Thus, in the selected works of Y. Pestalozzi, V. Sukhomlynskyi, and K. Ushinskyi, the social significance of the teaching profession is determined, the main qualities that a real teacher should possess are revealed, and some aspects of teachers' self-educational activities are outlined. It was determined that professional values are acquired in the process of careful work on self-development and self-education, because education is a phenomenon that contributes to the self-affirmation of an individual. A real teacher must show a valuable relationship to the child, culture, creativity; to show a humane pedagogical position; take care of the mental and physical health of children; to be able to create and constantly enrich a cultural-informational and subject-developmental educational environment: to be able to work with the content of education, giving it a personal and meaningful orientation; to possess various pedagogical technologies; to be able to provide them with personal development orientation; to take care of the development and support of the individuality of each child. It has been proven that the main tasks of self-education of a modern teacher are: development of the creative potential of the individual and professional competence; activation of the processes of self-education, self-education and self-development of the individual; improvement of personal qualities.

Key words: teacher, self-education, self-development, self-education, professional profile, professional qualities.

УДК 37.041

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/51.2.20>

Небитова І.А.,
доктор філософії,
викладач кафедри початкової
і професійної освіти
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді. У житті нашого суспільства педагогічна праця відіграє особливу роль, адже педагог є носієм високих ідеалів, здатний реально впливати на підростаюче покоління та формувати світогляд молоді. Відсутність моральних устоїв породжує всюдозволеність, і оцінка людських вчинків оголошується поняттям відносним.

Суспільство покладає на педагога відповідальність за багатьох людей, за цілий народ перед історією, істиною та совістю. Сучасний вчитель не може дозволити принижувати себе, втрачати почуття власної гідності, опускатися до аморальної поведінки та способу життя. Інакше він не зможе виконувати педагогічну місію. Вчитель має бути гуманістом, любити дітей та свою справу.

«Щоб стати справжнім вихователем, треба віддати їм своє серце», – писав В. Сухомлинський [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема самоосвіти вчителів завжди була цікавою для вчених-педагогів та вчителів-практиків як минулого так і сьогодення. Так, у вибраних творах Й. Песталоцці, В. Сухомлинського та К. Ушинського визначено суспільну значущість вчительської професії, розкрито головні якості, якими має володіти справжній учитель, окреслено деякі аспекти самоосвітньої діяльності вчителів. Наукові здобутки О. Пономарьова присвячені інтелігентності як атрибутивної риси педагога. В. Слатьонін та Н. Руденко у своїх наукових працях розглядали особистісно-зорієнтовані технології підготовки вчителя. У дослідженнях О. Стойка наведено порівняльний аналіз систем вищої освіти США та України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з розширенням сфери педагогічного впливу у суспільстві, актуалізацією соціальних інститутів держави, зростанням інтелектуального потенціалу суспільства до педагога висуваються вимоги, що відображають загальнолюдські моральні цінності. Без високої духовності, відкритості та гуманізму фахівець не може бути педагогом. Професійна педагогічна діяльність та мораль як сукупність принципів, норм і правил регулює поведінку та характер людей, відображає моральні погляди, почуття, переконання, формує моральний досвід людей. З огляду на це проблема самоосвіти вчителів набуває дедалі більшої актуальності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення теоретичного дослідження щодо самоосвітньої діяльності вчителів, ґрунтуючись на наукових здобутках відомих педагогів минулого та сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Про роль учителя в освітньому процесі писали видатні педагоги минулого. Педагог є носієм високих моральних ідеалів, людиною, чиє життя підпорядковане служінню справедливості, добру та гуманізму. Вчитель є авторитетом для учнів. Якщо це втрачено, слова вчителя стають незначними.

За результатами численних досліджень, ані підручники, ані навчальні засоби не мають такого впливу на учня, як особистість та майстерність педагога. З цього приводу відомий педагог К. Ушинський писав, що у вихованні все має ґрунтуватися на особистості вчителя, тому що виховна сила виливається лише з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч би як хитро він був придуманий, неспроможний замінити особистість у справі виховання... Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе [6].

«Важко переоцінити роль особистості педагога, його духовного образ у пробудженні та розвитку здібностей, нахилів, талантів учня», – писав В. Сухомлинський. Виховання завжди взаємне, воно формується в результаті педагогічного процесу, який ми маємо право називати життям. Вихователь відрізняється від вихованця лише досвідом, умінням, певними знаннями, яких має бути достатньо для того, щоб не лише спостерігати за життям своїх вихованців, а й брати участь у ньому, терпляче та без примусу пропонувати їм найкращі зразки людських стосунків. Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, лише характером можна утворити характер [5].

Й. Песталоцці писав про вчителя: «Якщо в селі вчитель – це людина, яка сповнена любові, мудрості, з безневинною душею; якщо це людина, яка має все, що потрібно для її професії; якщо він отримав довіру молодих і старих; якщо цінує любов, порядок і вміння володіти собою більше, ніж будь-яку відмінність у власному знанні і вченні, і старанніше намагається прищепити їх учням; якщо це людина, здатна всеосяжним поглядом розпізнати, чим має стати дитина у майбутньому, коли перетвориться на дорослого; якщо він здатний за допомогою школи твердо і любовно повести дітей саме до того, чим вони покликані стати, тоді він своїм образом дій стає справжнім батьком села» [1].

Учитель має постійно вдосконалювати себе. «Учитель навчає доти, доки навчається сам», – стверджував К. Ушинський [6].

Соціальна функція вчителя проявляється у тому, щоб трансформувати вимоги суспільства до особистості учня, у вимоги цієї особистості до самої себе, збагатити ціле покоління соціально-культурним досвідом. Складність реалізації цієї функції полягає у тому, що у більшості сфер діяльності людина творить ендогенно, охоплюючи свідомістю кінцеві результати. Педагог творить екзогенно, зовні; він ніколи не може до кінця побачити і зрозуміти нову людину, яка вийде з його рук, бо результат можна побачити лише через великий проміжок часу. Тому особистісна, загальна та професійна культура педагога має розвиватися швидкими темпами порівняно з рівнем соціального оточення. Відомо, що чим вищий рівень розвитку особистості, тим більше вона відчуває необхідність у самореалізації та самовдосконаленні.

Модель ідеального вчителя може бути представлена у вигляді професіограми. Так, В. Слатьонін у першому блоці професіограми «Властивості та характеристики особистості вчителя» третім найважливішим компонентом визначає пізнавальну спрямованість, що включає наукову ерудицію, духовні, насамперед пізнавальні, потреби та інтереси; інтелектуальну активність, почуття нового, готовність до педагогічної самоосвіти [3].

Дослідник визначає портрет сучасного педагога таким чином:

- висока громадянська активність та соціальна відповідальність;

- любов до дітей, потреба та здатність віддавати їм своє серце; справжня інтелігентність, духовна культура, бажання та вміння працювати разом з іншими, відсутність амбіцій та уподобань;

- високий професіоналізм, інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до створення нових цінностей та до прийняття творчих рішень, володіння індивідуальним стилем педагогічної діяльності;

- потреба у постійній самоосвіті та готовність до неї;

- фізичне та психічне здоров'я, професійна працездатність.

В. Сластьонін, дослідивши методом рейтингу особистісні та професійно-педагогічні якості 624 молодих вчителів зі стажем до 5 років, отримав такі дані (оцінка експертів виражалася у п'ятибальній шкалі від найвищого бала до нижчого):

- свідомість громадського обов'язку та громадянської відповідальності – 4,22;

- любов до дитини як об'єкта педагогічної діяльності – 4,15;

- інтелектуальна активність – 4,08;

- педагогічний такт – 4,01;

- організаторські здібності – 3,95;

- суспільно-політична активність – 3,75;

- готовність до педагогічної самоосвіти – 3,97 [3].

Ми погоджуємося з думкою В. Сластьоніна про те, що ефективність будь-якої діяльності залежить від практичної готовності людини до неї.

Якщо звернутися до зарубіжного досвіду, то можна побачити, що американських педагогів хвилюють такі питання: «Яким має бути вчитель?», «Які риси характеру повинні бути притаманні йому?», «Як потрібно будувати процес навчання у вищій педагогічній школі, щоб сформувати у майбутнього вчителя особисті якості, що необхідні американському суспільству?» Дослідження показують, що у більшості американських студентів педагогічних коледжів та університетів занижено почуття відповідальності, відсутня чуйність, немає витримки, вони недостатньо підготовлені до проведення самостійних досліджень тощо [4]. Американських школярів у своїх учителях приваблює ерудиція, весела вдача, дружній, довірливий стиль взаємовідносин, витримка, вміння вчасно піти «в тінь» тощо. Якості, які не подобаються: необґрунтована суворість, недоброзичливість, зловтіха, дратівливість, егоїзм, зарозумілість. Дітям нашій країні й у США в учителя імпонують одні й самі якості особистості вчителя, без яких неможливо вирішувати нові педагогічні завдання.

Сучасний педагог-професіонал – це більше, ніж фахівець, який має диплом про вищу освіту. Насамперед, професіонала відрізняє гуманність, високі моральні принципи, інтелектуальна культура та досконале володіння технологією вчительської справи.

Це багаторазово підтверджується порівняльними дослідженнями та численними живими свідченнями. «Ви надали мені ази самоосвіти. І тепер у школі мене вважають фахівцем у цій галузі... Ви навчили мене бачити красу наукового пошуку, формул, креслень, дослідів. Ви своїм особистим прикладом навчаєте мене працьовитості, захопленості своєю справою, вмінням дорожити кожною хвилиною. Ваша боротьба з хворобою, уміння не зламатися, не замкнутися на недугах, незважаючи ні на що жити творчими пошуками – приклад рідкісної мужності», – пише у своїх спогадах вихованка про свого вчителя.

Наявність у педагога таких якостей, як професійний обов'язок, самодисципліна, громадянськість, педагогічний такт, толерантність, відповідальність – розглядаються як одна з умов готовності особистості здійснювати педагогічну діяльність.

Було б неправильно припустити, що випускник педагогічного ЗВО достатньо володіє цінним даром, який ми відносимо до Вчителя. Усі цінності, в тому числі і професійні, набуваються у процесі ретельної роботи з саморозвитку та самоосвіти. Адже освіта – цей феномен, що сприяє самоствердженню особистості. І освіта, і освіченість не в змозі вирішити багатьох життєво важливих завдань, що стоять перед людиною. Ступінь вирішення цих протиріч залежить від ступеня інтелігентності людини та її звернення до людей.

О. Пономарьов зазначає, що педагогіка і психологія у новому столітті має бути присвячена вивченню та формуванню в людині інтелігентності як особливого ставлення до світу людей і речей, як втілення духу та моральних якостей [2].

Останнім часом все важче знайти людину, яка своїм життям підтверджує власне право називатися інтелігентом. Інтелігентна людина – це, насамперед, людина «розуміюча». Зараз суспільство відчуває гостру потребу в інтелігентних людях.

Педагогічні дослідження останнього десятиліття дають змогу зробити висновок, що проблема виховання інтелігентної людини в умовах гуманітарного середовища педагогічної освіти набула особливої актуальності. Саме гуманітарний зміст освіти дозволяє розглядати сучасного педагога-професіонала, як людину, широко освічену та культурну, як гуманіста та інтелігента.

Інтелігентність завжди створювала довкола себе широке проблемне поле питань. Виникає питання: чи можна виховати інтелігентність, якщо йдеться про педагога-професіонала? Професійне зростання вчителя передбачає самостійний роз-

виток особистості та її готовність до самореалізації у професії. Підвищення особистої відповідальності педагога за соціальну реалізацію свого покликання – ключ до його духовного самовдосконалення та виховання інтелігентності.

Можна припустити, що саме поняття «інтелігентна людина» означає той якісний розвиток педагога, який відбудеться в результаті його професійно-особистісного становлення. Чи може суспільство висунути вимоги до вчителя в «епоху змін», в умовах ринкової економіки? Чи є інтелігентність критерієм педагога, який дає йому право вчити та виховувати інших?

У численних дослідженнях соціальна значущість діяльності вчителя підтверджується тим фактом, що найсильніший вплив на особистість надає перший учитель. Випускникам, які закінчили школу кілька років тому, запропонували з кількох десятків педагогів, з якими вони стикалися протягом свого шкільного життя, назвати тих, хто залишив особливий слід у їхньому житті. У всіх типах шкіл (масових, з поглибленим вивченням природничо-математичних та гуманітарних предметів) учителі української мови, математики та початкових класів займають три перші місця.

Якісній оцінці майстерності педагога присвячена велика кількість педагогічної літератури. Стиль та ефективність викладацької діяльності багато в чому залежать від самої особистості викладача. Ерудитія, порядність, педагогічний такт – без цих якостей неможливо бути педагогом. Є й інші властивості характеру, які сприяють його успішній діяльності: впевненість, почуття гумору, доброзичливість, зовнішня привабливість. Разом з тим, безумовно, знижують ефективність викладацької праці такі негативні риси, як невірноваженість, упередженість у поведінці, зарозумілість тощо. Абсолютно неприпустимими в роботі педагога є такі негативні риси характеру як: аморальність, безпринципність, наявність соціально-шкідливих якостей тощо.

Анкетування здобувачів освіти першого (бакалавського) рівня вищої освіти 4 року навчання факультету початкового навчання Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди показало, що їх серйозно турбують морально-психологічні проблеми, які пов'язані з індивідуальними якостями викладача. 94% опитаних студентів відповіли, що вони хотіли б, щоб їм викладали справедливих, вимогливих, впевнених у власних силах доброзичливих лекторів. Здобувачі зазначають, що стиль викладання багато що визначає. На думку студентів, більш продуктивним є міркувально-методичний стиль, в якому чітко планування лекції поєднується з логічно послідовними міркуваннями.

Для переважної більшості здобувачів освіти морально-психологічні та професійні риси особис-

тості викладача є цінністю. Самозакохані, зарозумілі, безпринципні та безвідповідальні лектори у таблиці показників якості отримали найнижчу оцінку. Але частина студентів (6%) вважає, що в умовах сучасної ринкової системи міркувати про моральні якості викладача неактуально.

Стрімкий розвиток суспільства пред'являє до вчителя такі вимоги як професіоналізм, мобільність, здатність до творчої переробки все більш зростаючого потоку інформації та його компетентного використання на практиці.

Звернення сучасної освіти до гуманістичних ідей викликало підвищений інтерес педагогів до концепції особистісно-орієнтованої освіти культурологічного типу. Починається новий етап розвитку педагогічної думки, особливості якого полягають у наступному:

- змінюється загальний погляд на освіту з огляду на культурологію;

- змінюється уявлення про особистість, яка наділяється різними суб'єктивними властивостями, що характеризують її незалежність, автономію, здатність до вибору, рефлексії, саморегуляції тощо.

У педагогіку активно проникають і стають затребуваними результати нових досліджень психологічних механізмів розвитку особистості. Поряд з інтеріоризацією (переведенням зовнішніх впливів у внутрішній план особистості), яка раніше розглядалася як головний механізм особистісного розвитку, важливе значення надається персоналізації, самоідентифікації, прагненню самоактуалізації, самореалізації та іншим внутрішнім механізмам індивідуального саморозвитку.

З цього випливає, що основні зусилля педагогів щодо оновлення змісту освіти мають бути спрямовані на посилення його особистісно-сислової спрямованості. Зміст освіти необхідно заповнити культурними, тобто людськими смислами. Можливими засобами цього можуть стати: гуманізація, екологізація та естетизація змісту освіти.

Висновки. Отже, у сучасних умовах розвитку освіти в Україні до вчителя пред'являються особливі вимоги: він повинен проявляти ціннісне відношення до дитини, культури, творчості; виявляти гуманну педагогічну позицію; піклуватися про збереження духовного та фізичного здоров'я дітей; уміти створювати та постійно збагачувати культурно-інформаційне та предметно-розвивальне освітнє середовище: вміти працювати зі змістом навчання, надаючи йому особистісно-сислово спрямованість; володіти різноманітними педагогічними технологіями; вміти надати їм особистісно-розвивальну спрямованість; піклуватися про розвиток та підтримку індивідуальності кожної дитини.

Усе це вимагає розміщення нових акцентів у проблемі самоосвіти вчителя, провідною метою якої є формування творчої особистості, що саморозвивається і самовдосконалюється. Через напо-

внення освітнього процесу особистісним змістом розвивається здатність вчителя до самореалізації, самоосвіти та самовиховання.

Основними завданнями самоосвіти сучасного вчителя ми вважаємо наступні: розвиток творчого потенціалу особистості та професійної компетентності; активізація процесів самоосвіти, самовиховання та саморозвитку особистості; вдосконалення особистісних якостей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Песталоцци И. Избранные педагогические произведения в 3-х томах. Том 1. 1774-1790. М.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1961. С. 25.
2. Пономарьов О. Інтелігентність як атрибутивна риса педагога. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Сер. *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. Харків : НТУ «ХПІ», 2021. № 2. С. 73-79.
3. Слостенин В. Руденко Н. О личностно-ориентированных технологиях подготовки учителя. М. : Педагог. 1997. № 3. С.28.
4. Стойка О. Вища освіта США та України: спільні та відмінні риси. *Науковий вісник ужгородського університету*. Серія : *Педагогіка. Соціальна робота*. 1 (40). 2017. С. 280–283
5. Сухомлинський В. Сто порад учителю. К. : Рад. шк., 1988. 304 с.
6. Ушинський К. Вибрані педагогічні твори : В 2 т. К., 1983.Т. 1. С. 19-22.